

Ziya Gökalp ve İktisat Sosyolojisi

Doç. Dr. Amiran KURTKAN

Memleketimizde Sosyoloji öğretimi tarihçesini yoklayanlar bu tarihenin ilk halkasını, adını çok iyi bildiğimiz ve fikirlerine, hususile şiir çerçevesi içinde beyan edilen düşüncelerine lise sıralarından itibaren vâkıf olduğumuz Ziya Gökalp'e bağlıyorlar ve bu tarihçeyi yarım asra çıkarıyorlar. Daha önceleri de başka adlar altında, fakat sosyolojik renk taşıyan tedrisat yapılmış olup olmadığı hususu daha ziyade kültür tarihçelerini ilgilendirmektedir.

Hemen her memlekette belirli bazı devrelerde, belli fikir adamları bir işbölümü veya ihtisaslaşma gütmeksizin realitenin her problemini ele alırlar. Bu durum hemen her memlekette müşahede edilmiştir. Auguste Comte, Max Weber veya Karl Marx... ilh. bu hususta gösterilebilecek belli başlı misallerdir. Bunun, zekâ'yı aşan deha'dan mı, yoksa sosyal ve tarihi zaruretlerden mi ileri geldiği meselesi ayrıca bahis konusu edilebilir. Bu durum bazılarına göre psikolojik ve ferdi, bazılarına göre ise sosyolojik veya içtimai bir problemdir. Bu hususu bir tarafa bırakarak yalnız bir noktaya işaret etmek istiyorum.

Bu seneki Sosyoloji sohbetlerinin Z. Gökalp hakkında düzenlendiğini biliyoruz. Bu sohbetlerden ben şahsen çok faydalandım. Bu sayede çeşitli nesilleri benim gibi sizler de bu kürsüde gördünüz ve tanıdınız. Mesele hocamız Fındıkoğlu'nun da hocası olan muhterem Profesör Baltacıoğlu burada büyük Sosyolog Ziya Gökalp'e dair konuşurken yarım asır önceki bir yaşayış ve beraber çalışma gözlerimizin önünde canlandı. Enstitüye bu yüzden teşekkür etmek isterim.

Gökalp'in, Sosyoloji'nin her şubesi ile meşgul olduğuna işaret etmiştiniz. İşte İktisat Sosyolojisi de onu çok yakından ilgilendirmiştir ve sohbet-

timin hareket noktası da budur. Konuşmamın bundan sonraki kısmında büyük fikir adamımızın İktisat Sosyolojisi ile ilgili düşünce ve prensiplerini bahis mevzuu ettikten sonra bu prensip veya fikirlerin realitedeki tesirlerini belirtmeye çalışacağım.

Ancak, Ziya Gökalp'in bir fikir adamı olarak sahip bulunduğu üç vasfını her şeyden evvel belirtilmesinde fayda vardır. Gökalp:

- 1 — Fikirlerinde vuzuha sahip bulunan bir sosyologdur.
- 2 — Milliyetçilik anlayışını bir bütün olarak ele almış ve iktisadî, bakımdan gelişebilmesi için Türk cemiyetinin millî dayanışma ve birlik şuuruna kavuşması fikrini haklı olarak müdafaa etmiştir.
- 3 — Bu şuurun uyandırılmasında devletin rehberliğine duyulan ihtiyacı ehemmiyetle belirtmiştir.

Büyük mütefekkirin yukarıda belirttiğimiz hususiyetleri İktisat Sosyolojisi sahasına giren fikirlerinin bu günkü reel kıymetinin dayanağını teşkil ediyor.

Gerçekten, Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında, 1900-1923 devrinin münevverleri can çekişme halinde bulunan bir devletin iktisadî bakımdan yeniden hayat bulabilmesi ümidini birbirinden çok farklı cereyanlardan bekliyorlar ve bu bakımdan bir fikrî anlaşmaya varabilmekten uzak kahyolarlardı. Bu fikirler başlıca üç istikâmette gruplaşıyordu:

- a) Türkiye, Batı Tekniğini benimsemekle beraber ancak İslâm dininin ilk ve saf devrelerindeki örf ve âdetlere sâdık kalmak suretile yüksek bir medeniyet seviyesine ulaşabilir (İslamlaşmak).
- b) Türkiye, İslâmiyeti bir tarafa bırakarak sadece Batı örf ve âdetlerini ve Batı Tekniğini benimsemekle bu işi başarabilir (Batılılaşmak).
- c) Çağdaş medeniyet seviyesine yükselmenin çaresi millî Rönesans'ın başarılmasıdır (Türkleşmek).

Gökalp, çeşitli fikir adamlarının tek tek ele alıp sadece birini veya diğerini müdafaa ettikleri bu üç ayrı cereyanı çok iyi anlaşılır bir şekilde birleştirdi ve bu birleştirmenin zaruri sebeplerini vuzuhla izah etti. Bu vuzuhun mevcudiyetinde tereddüt edenler varsa, çağdaş dünya sosyologlarının Ziya Gökalp'i doğrulayan nazariye ve fikirlerine müracaat edebilirler. Gerçekten günümüzün sosyologları bütün sosyal sistemleri çeşitli sosyal müesseseleri, birbirlerini tamamlayacak şekilde bütüne irca eden bir

entegrasyon olarak ifade ediyorlar. Bu bakımdan meselâ bir Batı memleketinde o memleketin Hristiyanlıktan doğma örf ve âdetlerinin mahsulü olan yazılı hukukun islâmî örf ve âdetlere entegre edilmesi, eğer bu örf ve âdetler mahallî imkânlar gözönünde bulundurulmak suretile bir inkişafa sevkedilmemişse çeşitli problemlere yol açabilmektedir. Şu halde bütün mesele örf ve âdetlere kaynak teşkil eden dînin akli prensiplerini bulup çıkarmak, zamanın şartlarına göre tefsir etmek ve bu suretle durdurulması veya kurutulması aslâ mümkün olmayan örf ve âdet seline müsait bir mecra hazırlamaktan ibarettir. Aksine hareket etmenin mahzurlarına işaret eden bütün hukuk sosyologları ise bilerek veya bilmeyerek Ziya Gökalp'in fikrine iştirak etmiş olmaktadır.

Milliyetçilik anlayışını bir bütün olarak ele alan Gökalp bu anlayışı iktisadî sahaya da teşmil ederken yakm tarihimizin ibret verici tecrübelerinin tesirinde kalmış olsa gerektir. Gerçekten Osmanlı İmparatorluğu *millî iktisat* kademesine ulaşabilmiş, millî birliğin kuvvetli olduğu bir *millî* devlet vasfından mahrum oluşunu pek pahalı bir şekilde ödedi. İmparatorluk Türkiyesi ne bir sosyal sınıf ve tabakalaşma nizamına ve ne de kast sistemine benzemeyen nevi şahsına inhisar eden bir sosyal bünyeye sahipti. İmparatorluğun sosyal bünyesi tek bir tabakalaşma ehramı içinde ele alınmak istenildiği taktirde bazı tezatlar arzeder ve hakikatte Osmanlı İmparatorluğundaki tabakalaşmayı birbirinden ayrı iki mücerret tabakalaşma ehramı içerisinde incelemek gerekir. Bunlardan birincisi idarî bakımdan yapılan bir tefriki ve idare edenler ve edilenlerden ibaret iki siyasî zümrenin mevcudiyetini gösteren bir tabakalaşma ehramıdır. Siyasî bakımdan muhtar olan ve siyasî hiyerarşinin bir unsurunu teşkil etmemekle beraber iktisadî cihetten onun dayanağı durumunda bulunan gayri müslim cemaatlerin ise ayrı bir sosyal ehram teşkil ettiklerini belirtmemiz gerekmektedir. Gayri müslimlerin haiz oldukları statü en alt tabakaya giren Müslüman köylünün statüsünden dahi düşük olmakla beraber iki hiyerarşi birbirinden tamamen ayrı olduklarından bu düşüklük dikine istikamette olmaktan ziyade ufki istikamette vâki olan bir farklılaşmanın ifadesini teşkil ediyordu. Böylece, bilhassa İmparatorluğun son devirlerinde Hristiyan tebaa şereften yana kaybettikleri sosyal itibarı refahtan yana fazlasile elde etmiş bulunuyorlardı. Önceleri toprakları devamlı surette genişleyen Osmanlı İmparatorluğunda umumiyetle futuhat gayretleri bakımından yararlı oldukları için mükâfatlandırmış kimseler idareci yukarı tabakayı teşkil ediyor ve böylece Müslüman - Türk unsurlara inhisar eden bu hak onlara hem servet hem de sosyal itibar temin ediyordu.

Şu halde sosyal itibar ve servet bu devrede tabakalaşmayı tayin eden faktörler olarak muvazilik arz ediyor ve bunların her ikisi de sadece Müslüman - Türk unsurlara imtiyazlı bir durum bahşediyordu. Bu durum asırlarca devam ettiginden zamanla sosyal itibarın diğer tabakalaşma kriterleri ile olan alakası geri plânda kaldı ve dinin adeta tabakalaşmayı tayin eden bir kriter gibi müessir olduğu hissini veren kıymet hükümleri doğdu. İdare selâhiyeti ve servet yapma inkâm münhasıran Müslümanların elinde bulunduğu müddetçe servet farkları ile ölçülebilen fonksiyonel tabakalaşma aynı zamanda şakulî olma karakterini arz ediyordu. Fakat iktisadî şartlarda meydana gelen değişiklik servet bakımından Hristiyan (veya bütün gayrimüslim) unsurların lehine olan bazı neticelerin gerçekleşmesine imkân verince sırf servet ve gelir durumuna göre beliren bir iktisadî tabakalaşma ehramı yanında, eskimiş ve kökleşmiş kıymet hükümlerine dayanan bir ukfî tabakalaşmanın muhafazası durumu hasıl oldu.

Şu var ki, bilhassa batıda meydana gelen sanayi inkılâbından sonra bu kıymet hükümleri realitedeki iktisadî tabakalaşma ile taban tabana zıt hale gelmişti. Yani bir tarafta Müslüman - Türk idareci sınıfın bilhassa toprak kayıpları ve köylünün fakirleşmesiyle gittikçe azalan fonksiyonel ehemmiyeti, diğer tarafta devamlı surette Avrupa ile ticarî münasebetlerde bulunan yeni bir, gayri müslim ticarî kapitalistler sınıfı ve bu sınıfın gittikçe artan iktisadî kudreti karşısında daha hâlâ eski kıymet hükümlerine dayanan muhafazakâr bir kültür sisteminin mevcudiyeti müşahade edilmekteydi.

Şu halde idâri hâkimiyetin servet temini hususunda yeterli olmamasının gerektiren şartların mevcut olduğu bir devreye girilmiş, servet ve itibar Batıda esas itibarile iktisadî değer yaratma fonksiyonuna dayanmıştı. Bu suretle Avrupa ile Türkiye arasında iktisadî değer yaratma veya istihsal kabiliyeti bakımından yapılacak bir kıyaslamamızın aleyhimize olan neticesi evvelâ ticarî kapitalizm ve daha sonra da sinai kapitalizm sahasında batının çok belirli olan üstünlüğü ile temayüz etmiştir.

Aleyhimize olarak gelişen Avrupa ile ticarî münasebetlerimiz neticesinde millî gelir devamlı surette azalsa bile millî gelirin bütünü içinde gayri müslim ticaret erbabının payının gittikçe büyümesini gerektiren şartlar ortaya çıktı. Avrupa ile olan ticaremizin haemi arttıkça, bu durum bir taraftan kapitalist batı memleketlerinin, diğer taraftan da yerli ekalliyete mevsup tüccarların lehine oldu.

Avrupa ile olan ticarî münasebetlerimizin zenginleştirdiği gayri müslim burjuvalar iki hareket tarzından yani, ya ticarî faaliyetlerden biriktirdikleri sermayeyi sanayi sektörüne yatırmak ve sinai istihsal saye-

sinde büyüyecek milli gelirin bu büyüme nispetinde mutlak rakamlar itibarile çoğalan bir kısmını elde etmek ya da herhangi bir yatırım faaliyetine girişmeksizin sadece istismarçı tavassut işine devam etmek şıklarından birini tercih etmek zorunda kalmış ve ikincisini tercih etmişlerdir.

Eğer Osmanlı İmparatorluğu milli birliğin kuvvetli olduğu bir ülke olsaydı burjuvaların ikinci şıkkı tercih etmeleri kendi menfaatlerine ve milli menfaatlere uygun olurdu. Çünkü Avrupa ile yapılan istismarçı alışveriş, ticaret muvazenemizi bozdukça milli gelirden burjuva sınıfının git-tikçe büyüyen bir hisse elde etmesi ancak muayyen bir noktaya kadar kendileri için aynı zamanda mutlak bir gelir artışı ifade edebilirdi. Bu nokta aşıldıktan sonra milli gelirin azalmaya devam etmesi halinde ise bu sınıf mensuplarının milli gelirden elde ettikleri pay nisbi mânada büyüse bile mutlak rakam itibarile küçülmeye mahkûmdu. Halbuki ticari faaliyetlerden elde ettikleri sermayeyi sinai faaliyetlere yatırmaları ve yerli sanayinin canlanmasına hizmet etmeleri bu sınıfın uzun vadeli menfaatleri bakımından mutlak mânada bir kıyaslama itibarile dahi, daha kârlı olmalarını gerektirecek bir inkişaf seyri telakki edilebilirdi.

Her şeye rağmen azınlık gruplarına mensup tüccarlar istismarçı tavassut faaliyetlerine devam etmeyi tercih ettiler. Çünkü onlar uzun vadeli bir düşünceye sahip olmak mecburiyetinde değillerdi. Gaye, can çekmekte olan bir ülkeden koparılması mümkün olan şeylerin azamisini elde edebilmektir. Zamanla İmparatorluktan ayrılarak teşekkül edecek olan kendi hür vatanlarında milli kudreti ve milli geliri yükseltebilmek üzere mümkün olan en kısa zamanda imkân nispetinde fazla sermaye toplamayı düşündülerse bunda kendi zaviyelerinden herhalde haklıydılar.

İşte bunun içindir ki Ziya Gökalp Türk Cemiyetinin hem millî birliğe kavuşabilmesini hem de milli iktisat kademesine ulaşabilmesini arzu ediyordu.

Gökalp Türk ekonomisinin köylerde domestik, kasaba ve şehirlerde beledi olduğunu anlattıktan sonra milli ekonomi safhasına atlamamız zaruretinden bahsediyor. Ona göre iktisadi hayatın başlıca üç şekli, yani:

1. Aile iktisadı
2. Şehir iktisadı
3. Milli iktisat

İçtimai tekamülün birbirini takip eden devrelerinde tezahür ettiklerinden içtimai tekamülün dahi üç safhasını gösterirler. "Aile iktisadı dev-

resinde istihsal olunan mallar (emval) bizzat müstahsiller tarafından istihsal olunur. Şehir iktisadında müstahsillerden (hiç bir vasita olmaksızın) doğrudan doğruya müstehliklere intikâl eder. Millî iktisat devresinde emval bir çok vasıtaların tavassutu ile müstahsillerden müstehliklere geçer¹.

Ziya Gökalp'e göre millî ekonomi millî servetin millet içinde âdil ve ölçülü dağıtımın temin edecek ve istihsalle istihlâk dengesini gözönünde tutacaktır. Hattâ başka millî camialarda bu ekonomiye ııızi yoldan varıldığına işaret eden Gökalp'm bu hususta siyasi otoriteye vazifeler yüklediği de görülür. Bu bakımdan Cumhuriyet devrinde tatbik edilen devletçilik politikası Ziya Gökalp'm tesirlerini geniş ölçüde aksettirilmiştir. Hakikaten, millî refahı arttırmak gayesile ve Türk unsurların ticaret ve sanayi sektörlerinde faal duruma geçebilmelerini temin etmek için terbiye edici ve yetiştirici bir sektör olarak devlet sanayiinin geliştirilmesine çalışıldı. Bu politikanın terbiyevî bir rol oynamış bulunduğunu inkâr edebilmeye imkân yoktur².

Millî mücadelenin sona ermesinden itibaren girilen devletçilik politikası millî birlikten mahrum olan İmparatorluğun iktisadî bünyesinde gayri müslim burjuvaların ifa ettikleri tahripkâr tesirleri telafiye çalışmak isteyen kimselerin giriştikleri bir hareketti. Atatürk devri münevverleri millî, iktisadî muvaffakiyete dayanmayan inkılâpların ve sosyal değişmelerin çağdaş medeniyet seviyesine yükselmeyi temin hususunda tesirsiz kalamadığını Osmanlı tarihinden ibretle öğrenmiş bulunuyorlardı. Bunun içindir ki Ziya Gökalp, çarşısında dönen bütün sermayesi ile Türk olan bir Türkiye tasarlıyordu³.

1) BK. Ziya Gökalp : Millet Nedir, Millî İktisat neden ibarettir? İktisadiyat mecmuası, Sayı: 7, Sf. 1.

2) Nitekim o devrin devletçilik politikasının eserlerinden biri olan büyük sanayi merkezi Karabük şehri, bu gün aynı zamanda küçük sanayi geliştiği bir orta sınıf şehri olarak inkişaf etmektedir. Bu küçük sanayi ve bunu kuran ve yürüten zümre bir orta sınıf olarak mevcudiyetini büyük sanayi müessesesine yani devlet sermayesile kurulmuş bulunan Demir - Çelik Fabrikasına borçludur. Bu hususta Bk. A. Kurtkan: Karabük'te çalışma Müessesesi ve Sosyal Şartları, Türkiye Köy ve Şehir - Sosyolojisi Merkezi yayımı, No. 2, İstanbul, 1963.

3) Ziya Gökalp :

Bir Ülke ki çarşısında dönen bütün sermaye,
San'atına yol gösteren ilimle fen Türküdür,
Hırfetleri daim eder birbirini himaye,
Fabrikalar, Tersaneler, Vapur tren Türküdür,
Ey Türkoğlu işte senin orasıdır Vatanın.
(“Vatan” isimli şiirinden)

Bugün iktisadî bakımdan karşı karşıya bulunduğumuz güçlüklerde Ziya Gökalp'in çok evvel işaret ettiği gibi, milli iktisat kademesine ulaşmakta Batıya nazaran gecikmiş olmamızın ve milli birlikten doğan bir güçte iktisadî bakımdan imkân nispetinde kendi kudretine dayanma çehdini gösteren bir cemiyet haline gelme hususundaki muvaffakiyetsizliğimizin büyük rolleri olduğu inkâr edilemez. Milli mücadele sonunda gayri müslim Ticaret erbabından boşalan yerleri ele geçiren Türk Ticaret erbabının vergi ahlâkı bakımından gösterdikleri, ibretle müşahede edilmeye değer davranışlarla bu durum karşısında siyasi ve idarârî otoritelerin gösterdiği alâkasızlık, yabancı sermayenin her derde deva olma-
dığını pek iyi öğrendiğimiz şu son günlerde Ziya Gökalp'in hatırasını hürmetle anlamamıza vesile teşkil edecek mahiyettedir.
